

ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟ

(Με αφορμή το άρθρο του Νικόλα Σεβαστάκη: «Να ξεχάσουμε τον ολοκληρωτισμό;», Νέο Πλανόδιον, τχ.2, σελ. 28-44)

Στο πολύ ενδιαφέρον κείμενό του που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος του *Νέου Πλανοδίου*, ο καλός μου φίλος και συνομιλητής Νικόλας Σεβαστάκης (στο εξής Ν.Σ.) κάνει μια εκτενή αναφορά στο φαινόμενο του ολοκληρωτισμού έτσι όπως αυτό εκδηλώθηκε στη Σοβιετική Ένωση, ενώ παράλληλα αποπειράται να υπενθυμίσει «τη σημασία της αντιολοκληρωτικής μαρτυρίας για την αυτοσυνειδησία των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών».

Στο παρόν σημείωμά μου δεν επιθυμώ να σχολιάσω όλο το εύρος του σκεπτικού καθώς και της θεωρητικής και ιστορικής συζήτησης που επισκοπεί ο Ν. Σ., ούτε να κρίνω συνολικά τα συμπεράσματά του, που άλλα με βρίσκουν σύμφωνο και άλλα όχι. Θα ήθελα μόνο να επισημάνω μια σημαντική, κατά τη γνώμη μου, παράλειψή του και τα (πολιτικά) συμπεράσματα (ή έστω ερωτήματα) που μπορούν να προκύψουν από την επισήμανση αυτής της παράλειψης και τους λόγους στους οποίους μπορεί να οφείλεται.

Για να μην καταχραστώ τον χώρο του εντύπου που με φιλοξενεί, περνάω αμέσως στο προκείμενο: ολοκληρώνοντας την ανάγνωση του δεκαπεντασέλιδου κειμένου του Ν.Σ. μου προκάλεσε εντύπωση η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στην κριτική που άσκησαν πολυάριθμοι αναρχικοί στοχαστές ενάντια στις μπολσεβίκικες πρακτικές στην Σοβιετική Ένωση. Και τούτη η κριτική έχει την ιδιαίτερη ιστορική – και όχι μόνο– σημασία της, αφενός μεν γιατί είναι η πρώτη χρονικά που διατυπώθηκε (και ο έγκαιρος πολιτικός λόγος, η έγκαιρη καταγγελία ενός κακού, μιας στρέβλωσης ή ενός εν εξελίξει εγκλήματος αποτελεί, νομίζω, πρωτεύον στοιχείο όσον αφορά στην θετική του αξιολόγηση), αφετέρου γιατί οι φορείς αυτού του κριτικού λόγου, οι αναρχικοί και αναρχικές που με παρρησία εναντιώθηκαν στις μπολσεβίκικες πρακτικές, δεν άσκησαν την όποια κριτική τους με την ασφάλεια της απόστασης και της αποστασιοποίησης από τα κοχλάζοντα ιστορικά γεγονότα, αλλά πλήρωσαν με την ελευθερία τους και ορισμένοι με τη ζωή τους το τίμημα των καταγγελιών τους. Επιπλέον, και σε αυτό το σημείο θα επανέλθω αργότερα, η κριτική εκ μέρους των αναρχικών δεν έγινε για να απολογηθούν υπέρ ενός άλλου εξουσιαστικού συστήματος –όπως συνέβη με πλήθος ψυχροπολεμικούς διανοούμενους– αλλά για να υπερασπιστούν την υπόθεση της καθολικής ανθρώπινης χειραφέτησης από κάθε μορφή εξουσίας.

Κατά τη γνώμη μου το νήμα αυτής της συζήτησης θα μπορούσαμε να το πιάσουμε από την εποχή της Πρώτης Διεθνούς, πολύ πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, και από την εποχή που ο Μιχαήλ Μπακούνιν και οι σύντροφοί του άσκησαν σφοδρή κριτική σ' εκείνες τις πλευρές της μαρξικής σκέψης που θεωρούσαν εξουσιαστικές. Μπορεί ο Μπακούνιν και οι σύγχρονοί του αναρχικοί να μην χρησιμοποιούσαν τον όρο «ολοκληρωτισμός» αλλά *avant la lettre* αυτόν τον κίνδυνο ήταν που περιέγραφαν σε όλες τις κριτικές και πολεμικές τους.¹ Αν θέλουμε να είμαστε ακόμα πιο ακριβείς, θα μπορούσαμε ίσως να ανιχνεύσουμε στοιχεία αυτής της κριτικής πριν καν από την ίδρυση της Διεθνούς, στην απαντητική επιστολή του

---

¹ Η σχετική βιβλιογραφία είναι τεράστια και περιττεύει να γίνει εδώ λεπτομερής αναφορά της. Παραπέμπω, ενδεικτικά μόνο, σε δύο ολιγοσέλιδες συνόψεις αυτής της συζήτησης: John Clark, *Μαρξ, Μπακούνιν και κοινωνικός μετασχηματισμός*, μτφρ. Γ. Γαλανόπουλος-Ανέστης, εκδ. Άρδην και Nico Berti, «Μαρξισμός και αναρχισμός στην Πρώτη Διεθνή», περιοδικό *Κοινωνικός Αναρχισμός*, τχ. 1, σελ. 105-126.

Προυντόν προς τον Μαρξ όταν ο τελευταίος τον καλεί να συμμετάσχει σε ένα διεθνές δίκτυο αλληλογραφίας που σκοπό θα είχε να συντονίσει τις διεθνείς σοσιαλιστικές και επαναστατικές κινήσεις. Ο Προυντόν, απαντά στις 17 Μαΐου του 1846, διατυπώνοντας τις επιφυλάξεις του και τις προϋποθέσεις που έθετε ώστε να συμμετέχει σε ένα τέτοιο εγχείρημα:

Ας αναζητήσουμε μαζί, αν θέλετε, τους νόμους της κοινωνίας, τον τρόπο με τον οποίο αυτοί εκδηλώνονται, καθώς και την πρόοδο των προσπαθειών μας να τους ανακαλύψουμε. Αλλά, για τον Θεό, αφού κατεδαφίσουμε όλους τους αριστοκρατικούς, ας μην ονειρευτούμε πως θα φτιάξουμε τον δικό μας, κατηχώντας το λαό. Ας μην υποπέσουμε στην ίδια αντίφαση με τον συμπατριώτη σας Λούθηρο ο οποίος, με το που ανέτρεψε την Καθολική θεολογία, αμέσως εγκαθίδρυσε την Προτεσταντική θεολογία των αφορισμών και των αναθεμάτων. Τους τρεις τελευταίους αιώνες, η Γερμανία καταπάστηκε εν πολλοίς με την καταστροφή όλων όσα έχτισε ο Λούθηρος. Οι δικές μας ενέργειες δεν πρέπει να κληροδοτήσουν στην ανθρωπότητα ένα αντίστοιχο χάος. Με όλη μου την καρδιά, επικροτώ την ιδέα σας να φέρετε όλες τις απόψεις στο φως. Ας δώσουμε στον κόσμο το παράδειγμα της πολυμαθούς και οξυδερκούς ανεκτικότητας. Αλλά δεδομένου ότι είμαστε επικεφαλής ενός κινήματος, ας μην καταστήσουμε τους εαυτούς μας ηγέτες μιας νέας αδιαλλαξίας. Ας μην γίνουμε οι απόστολοι μιας νέας θρησκείας, ακόμη και αν αυτή είναι μια θρησκεία του Λόγου και της λογικής. Θα πρέπει να καλωσορίσουμε και να ενθαρρύνουμε όλες τις φωνές διαμαρτυρίας. Ας απαλλαχτούμε από κάθε διάθεση για διαχωρισμούς και μυστικισμούς. Ας μην θεωρήσουμε ποτέ εξαντλημένο ένα ερώτημα αλλά, ακόμη και όταν φτάσουμε στο τελικό μας εγχείρημα, ας ξεκινήσουμε απ' την αρχή –αν χρειαστεί– με πνεύμα και ειρωνεία! Υπό αυτόν τον όρο, θα συμμετάσχω στην οργάνωσή σας – ειδιάλλως όχι.²

Ακόμα όμως κι αν προσπεράσει κανείς αυτή τη συζήτηση, επικαλούμενος το αποκλειστικά «θεωρητικό» πλαίσιο εντός του οποίου διεξήχθη, είναι ασυγχώρητο να μην γίνεται λόγος, σε ένα άρθρο που φιλοδοξεί να θίξει το ζήτημα του σοβιετικού ολοκληρωτισμού, στην κριτική που άσκησαν οι αναρχικοί μετά το 1917, όταν πλέον δεν ετίθετο απλώς ζήτημα θεωρητικών διαφορών αλλά η απτή οργάνωση μιας νέας κοινωνικής ζωής και η λειτουργία ενός νέου καθεστώτος.

Παρόλο που δεν έλειψαν (κάθε άλλο μάλιστα) οι αναρχικοί που αρχικά είδαν με καλό μάτι την Οκτωβριανή Επανάσταση και παραμέρισαν τις θεωρητικές τους ενστάσεις με σκοπό να συμβάλουν στην επαναστατική ανοικοδόμηση, γρήγορα βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια πραγματικότητα που ακριβώς η επαναστατική τους συνείδηση δεν τους επέτρεπε να αφήσουν ασχολίαστη.

Το αναρχικό κίνημα στη Ρωσία άλλωστε, αν και δεν υπήρξε πολυάριθμο τα πρώτα χρόνια του 19^{ου} αιώνα είχε ωστόσο υπαρκτά ριζώματα στην τσαρική Ρωσία, ήταν το πρώτο που μαζί με την ραγδαία αύξηση της αριθμητικής του επιρροής τα χρόνια 1917-1921, δέχτηκε τις «αναμορφωτικές» εκκαθαρίσεις του νέου καθεστώτος, μάλιστα σε βαθμό εξαφάνισης πολλές φορές, έτσι που τα κατοπινά χρόνια ελάχιστα σημάδια στη Σοβιετική Ένωση μαρτυρούσαν την παρουσία αναρχικών.³

Το νήμα αυτής της συζήτησης νομίζω μπορούμε να το πιάσουμε από ένα περιστατικό που έλαβε χώρα λίγους μήνες πριν από το ξέσπασμα της Οκτωβριανής Επανάστασης, στις 10 Ιουνίου του 1917. Την μέρα εκείνη ο Κροπότκιν επέστρεψε

² Καρλ Μαρξ – Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν, «Αλληλογραφία», μτφρ. Ισιδώρα Στανιμεράκη, περιοδικό *Πανοπτικόν*, τχ. 17, Οκτώβριος 2012, σελ. 10.

³ Βλ. Βολίν, *Η άγνωστη επανάσταση*, μτφρ. Σεραφείμ Ζάκκα, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, β' τόμος, σελ. 6 κ.ε.

στη Ρωσία έπειτα από 41 χρόνια εξορίας. Τον υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό, στις 2 μετά τα μεσάνυχτα μέσα στην παγωμένη νύχτα, 60.000 άνθρωποι μεταξύ των οποίων και ο Κερένσκι. Ο τελευταίος, ως ένδειξη σεβασμού και εκτίμησης πρότεινε στον Κροπότκιν να αναλάβει υπουργός εκπαίδευσης στην Προσωρινή Κυβέρνηση, αλλά ο Κροπότκιν αρνήθηκε θυμωμένος, χτυπώντας τη γροθιά του στο τραπέζι: «Πώς! Ζητάς από εμένα, έναν αναρχικό να συμμετάσχω στην κυβέρνησή σου; Όχι! Όχι! Όχι!».

Με το ξέσπασμα της Οκτωβριανής Επανάστασης ο Κροπότκιν εκφράζει την πεποίθηση ότι ναι μεν οι μπολσεβίκοι πασχίζουν να εισάγουν ουσιώδεις αλλαγές, αλλά οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν καθιστούν απολύτως αδύνατη την επιτυχία και ανοίγουν το δρόμο στην αντίδραση. Τον Μάιο του 1919 ο Κροπότκιν και ο Λένιν συναντήθηκαν για πρώτη και τελευταία φορά. Ο Κροπότκιν επισκέφθηκε στη Μόσχα τον ηγέτη των μπολσεβίκων για να μεσολαβήσει ώστε να σωθεί η ζωή ενός φίλου του που είχε συλληφθεί. Ο Λένιν υποδέχτηκε και άκουσε με μεγάλο σεβασμό τον Κροπότκιν, ο οποίος του μίλησε χωρίς περιστροφές: «Εσύ κι εγώ έχουμε διαφορετικές οπτικές γωνίες. Οι στόχοι μας φαίνεται να συμπίπτουν, αλλά έχω πολύ διαφορετικές από εσένα απόψεις για τα μέσα, τις ενέργειες και την οργάνωση. Οι φίλοι μου κι εγώ δεν θα αρνηθούμε να σε βοηθήσουμε· αλλά η βοήθειά μας θα συνίσταται μόνο στο ότι θα σου αναφέρουμε όλες τις αδικίες που διαπράττονται οπουδήποτε και κάνουν τον λαό να υποφέρει».

Ο Λένιν, ως αποτέλεσμα προφανώς της εκτίμησης που έτρεφε για τον Κροπότκιν, δέχτηκε την ιδιότυπη αυτή προσφορά και έλαβε αρκετά γράμματα που ασκούσαν ειλικρινή και θαρραλέα κριτική στα πεπραγμένα των μπολσεβίκων. Γρήγορα ο Λένιν ενοχλήθηκε από αυτές τις επιστολές: «Αυτός ο γερο-γκρινιάρης με κούρασε. Δεν έχει ιδέα από πολιτική και χώνεται παντού δίνοντας συμβουλές, οι περισσότερες εκ των οποίων είναι ανόητες».

Ο Βίκτορ Σερζ στις *Αναμνήσεις* του λέει χαρακτηριστικά για αυτά τα γράμματα, την ύπαρξη των οποίων γνώριζε: «Ήξερα το κείμενο των επιστολών του στον Λένιν που αναφερόταν στην κρατικοποίηση της βιβλιοθήκης και την κρατική αδιαλλαξία. Αν κάποια μέρα δημοσιευτούν, θα φανεί με πόση διαύγεια κατάγγειλε τους κινδύνους της κατευθυνόμενης σκέψης».

Από τα γράμματα αυτά έχουν σωθεί μόνο δύο,⁴ μολονότι είναι βέβαιο πως υπήρξαν κι άλλα. Το πρώτο στάλθηκε στις 4 Μαρτίου του 1920 και το δεύτερο στις 21 Δεκεμβρίου του 1920. Είναι αξιοσημείωτο και ενδεικτικό προφανώς της γνώμης που σχημάτιζε ο Κροπότκιν για το νέο καθεστώς καθώς ο καιρός περνούσε ότι στο πρώτο γράμμα κλείνει απευθύνοντας στον Λένιν «συντροφικούς χαιρετισμούς», ενώ στο δεύτερο γράμμα, 9 μήνες μετά, απουσιάζει μια τέτοια διατύπωση.

Ακόμα κι αν υποτιμήσει κανείς τη σημασία αυτής της αλληλογραφίας, θεωρώντας την λίγο-πολύ μια «ιδιωτική» υπόθεση, δεν μπορεί να παραβλέψει το ιστορικά επιβεβαιωμένο γεγονός ότι από αναρχικές πένες, αυτές της Έμμα Γκόλντμαν και του Αλεξάντερ Μπέρκμαν, γράφτηκαν τα πρώτα βιβλία καταγγελίας του μπολσεβίκικου καθεστώτος.

Η Έμμα Γκόλντμαν γράφει το *Η απογοήτευσή μου στη Ρωσία* που τυπώθηκε το 1923. Στα 33 κεφάλαια του βιβλίου της καταγράφεται λεπτομερώς η καθημερινότητα στο μετεπαναστατικό καθεστώς, ο τρόπος οργάνωσης της ζωής και της εργασίας, η δράση της μυστικής αστυνομίας, η γραφειοκρατία, οι διώξεις, οι φυλακίσεις και οι εκτελέσεις των αντιφρονούντων, η καταστολή της εξέγερσης της Κροστάνδης και τόσα άλλα γεγονότα που έκαναν την Γκόλντμαν να καταλήξει στην πικρή διαπίστωση:

⁴ Πιοτρ Κροπότκιν, «Γράμματα στον Λένιν», μτφρ. Κώστας Δεσποινιάδης, περιοδικό *Πανοπτικόν*, τχ. 14, Οκτώβριος 2010, σελ. 7-12

Είχα φτάσει γεμάτη ελπίδες να βρω μια χώρα νεογέννητη, με το λαό δοσμένο ολόψυχα στη μεγαλειώδη, αλλά δύσκολη δουλειά τής επαναστατικής ανοικοδόμησης. Λαχταρούσα να λάβω μέρος ενεργά στο μεγαλόπνοο έργο. Η ρώσικη πραγματικότητα μου φάνηκε τερατώδης, ολότελα ξένη προς το όραμα που με έφερε στη γη της επαγγελίας με τόσο μεγάλες προσδοκίες. Χρειάστηκαν δεκαπέντε ολόκληροι μήνες για να καταλάβω πού βρίσκομαι. Κάθε μέρα, κάθε βδομάδα, κάθε μήνα, βάραιναν οι χαλκάδες στην αλυσίδα που θα γκρέμιζε το παλάτι των ονείρων μου. Πολεμούσα την απογοήτευση με κάθε τρόπο. Πάλευα μέσα μου να πνίξω τη φωνή που μαρτυρούσε την τρομερή αλήθεια. Δεν μπορούσα και δεν ήθελα να παραιτηθώ.

Ακολούθησε η Κροστάνδη. Το τελειωτικό χτύπημα. Συνειδητοποίησα με φρίκη πως η Ρωσική Επανάσταση είχε πεθάνει.

Μπροστά μου ορθωνόταν το εφιαλτικό κράτος των Μπολσεβίκων, που συνέθλιβε κάθε επαναστατική προσπάθεια ανοικοδόμησης, καταπίεζε, εξευτέλιζε, διέλυε τα πάντα. Ανήμπορη και απρόθυμη να γίνω εξάρτημα αυτού του διαβολικού μηχανισμού, συνειδητοποιώντας ότι πρακτικά δεν είχα τίποτα να προσφέρω στη Ρωσία και το λαό της, αποφάσισα να εγκαταλείψω τη χώρα. Μόλις απομακρυνόμουν, θα μπορούσα να αφηγηθώ τίμια, ξεκάθαρα και αντικειμενικά, όσο ήταν ανθρώπινα δυνατόν, την ιστορία των δύο χρόνων που πέρασα στη Ρωσία.⁵

Ένα χρόνο μετά, τον Γενάρη του 1925 (και ενώ έχει προηγηθεί μια σειρά φυλλαδίων που κυκλοφόρησαν το 1922 υπό τον γενικό τίτλο *Η ρώσικη τραγωδία*⁶) κυκλοφορεί και το ημερολογιακό βιβλίο *The Bolshevik Myth* του συντρόφου της Γκόλντμαν, του Αλεξάντερ Μπέρκμαν, που ήταν μαζί της σε εκείνο το ταξίδι, και περιγράφει σε γενικές γραμμές την ίδια πραγματικότητα, κάνοντας λόγο χωρίς περιστροφές για «δικτατορία» και «δεσποτισμό»: «Γκρίζες είναι οι μέρες που πέρασαν. Μία προς μία οι φλόγες της ελπίδας έσβησαν. Ο τρόμος και ο δεσποτισμός συνέτριψαν τη ζωή που γεννήθηκε τον Οκτώβρη. Τα συνθήματα της επανάστασης αποκηρύχθηκαν, τα ιδανικά της πνίγηκαν στο αίμα του λαού. Η πνοή του χθες καταδικάζει εκατομμύρια σε θάνατο. Η σκιά του σήμερα κρέμεται σαν μαύρο σύννεφο πάνω από τη χώρα. Η δικτατορία ποδοπάτησε τις μάζες. Η επανάσταση είναι νεκρή. Το πνεύμα της κλαίει στην ερημιά... Έχω αποφασίσει να φύγω από τη Ρωσία».⁷

*

Θα μπορούσα να συνεχίσω επί μακρόν με πληθώρα σχετικών ντοκουμέντων (όπως για παράδειγμα τις «Ιζβέστιες της Κροστάνδης»), σκοπός μου όμως δεν είναι να κάνω μια εκτενή και εξαντλητική αναφορά όλων αυτών (πράγμα που έχει γίνει, εξάλλου, από αξιόλογους αναρχικούς ιστορικούς), αλλά να συζητήσω, όπως προανήγγειλα, τα πολιτικά συμπεράσματα και ερωτήματα που προκύπτουν από τούτη την παράληψη του Ν.Σ.

Παρατηρείται όλο και συχνότερα, από μελετητές μάλιστα που διαθέτουν κύρος, μια σχεδόν συστηματική αποσιώπηση του ρόλου των αναρχικών στα πεπραγμένα της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Η τάση αυτή επιτρέπει για παράδειγμα στον Μαρκ Μαζάουερ να μην κάνει καν ειδική μνεία στην Ισπανική Επανάσταση στο βιβλίο του *Σκοτεινή Ηπειρος*⁸, καθώς και σε άλλους ακαδημαϊκούς να αποσιωπούν αβασάνιστα ιστορικές στιγμές όπου οι αναρχικοί έπαιξαν

⁵ Βλ. Έμμα Γκόλντμαν, *Η απογοήτευσή μου στη Ρωσία*, μτφρ. Δέσποινα Κερεβάντη, Γιάννης Βαλούρδος, εκδ. Απόπειρα, σελ. 11-12.

⁶ Στα ελληνικά Αλεξάντερ Μπέρκμαν, *Η ρώσικη τραγωδία*, μτφρ. Νίκος Παπαδόπουλος, εκδ. Άρδην.

⁷ Βλ. Κλίφορντ Χάρπερ, *Αναρχισμός*, μτφρ. Κώστας Δεσποινιάδης, εκδ. Επιλογή, σελ. 131-132.

πρωταγωνιστικό ρόλο (σε πόσα ετήσια «αφιερώματα», άραγε, στην πρωτομαγιά δεν επαναλαμβάνεται τούτη η «παράλειψη»). Διότι αν μια συγκεκριμένη απολογητική ρητορική του υπάρχοντος ξεμπερδεύει με την ιδέα του κομμουνισμού χρεώνοντάς του τις θηριωδίες που διεπράχθησαν στο όνομά του, θα είχε πολύ δυσκολότερο έργο να κάνει αν στο τραπέζι της συζήτησης έπεφταν οι αναρχικές, επαναστατικές θεωρίες και πρακτικές, στο όνομα των οποίων όχι μόνο δεν διαπράχθηκαν μαζικά εγκλήματα αλλά αντιθέτως οι φορείς τους υπήρξαν παντού και πάντα θύματα εξουσιαστικών μηχανισμών ποικίλων αποχρώσεων

Διαισθάνομαι λοιπόν ότι και η παράλειψη του Ν. Σ. που μου έδωσε την αφορμή για τη συγγραφή αυτού του κειμένου, δεν οφείλεται σε κάποιου είδους ιστορική άγνοια (είμαι σε θέση άλλωστε να γνωρίζω τη βαθιά γνώση του συγγραφέα όσον αφορά τα σύγχρονα πολιτικά ρεύματα και την ιστορία τους), αλλά σε μια υπόρρητη πολιτική επιλογή. Και η διαίσθησή μου γίνεται βάσιμη υποψία από μία συγκεκριμένη αποστροφή του κειμένου του. Γράφει λοιπόν ο Ν. Σ.: «[...] Η κριτική στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα να μην μετατρέπεται σε αδιάκριτο και εμπαθή αντιφιλελευθερισμό, η απογοήτευση από τις ολιγαρχικές τάσεις των κοινοβουλευτικών συστημάτων να μην γίνεται δημεγεργτικός αντικοινοβουλευτισμός και αντιπολιτική».⁹

Τούτη η «έγνοια» του συγγραφέα να μην μετατραπεί σε αντικοινοβουλευτισμό η κριτική προς τον νεοφιλελευθερισμό και η απογοήτευση από τον κοινοβουλευτισμό, θεωρώ ότι τον οδηγεί στην έλλειψη αναφοράς στους αναρχικούς, γιατί ξέρουμε ότι το μόνο γνήσια αντικοινοβουλευτικό ρεύμα υπήρξε και συνεχίζει να είναι η αναρχία (ιστορικά οι φασίστες, και το είδαμε και πρόσφατα στη χώρα μας, παρά τις αντικοινοβουλευτικές τους κορώνες, πάντα συμμετείχαν στο κοινοβούλιο όποτε τους δόθηκε η ευκαιρία). Και αυτή η διατύπωση του συγγραφέα αναδεικνύει το κρίσιμο στοιχείο –αναπόφευκτα– όταν μιλάμε για διαπάλη ιδεών: «από ποια θέση ομιλεί κάποιος». Αν δηλαδή μας ενδιαφέρει η εναντίωση στον ολοκληρωτισμό από εκείνη τη σκοπιά που ούτε θα χαρίζεται στους «απέναντι» ούτε και θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί από αυτούς (είναι γνωστό για παράδειγμα ότι εξαιρετικά κατά τα άλλα μυθιστορήματα όπως το *Μηδέν και το άπειρο* του Καίσιλερ στα χρόνια του ψυχρού πολέμου αγοράζονταν και διανέμονταν μαζικά από αμερικάνικες υπηρεσίες, ενώ δεν θα μπορούσε να γίνει κάτι αντίστοιχο ποτέ με τα γραπτά των αναρχικών) ή αν αυτή η εναντίωση στην άκρη της συλλογιστικής της καταλήγει ότι το υπάρχον καπιταλιστικό/κοινοβουλευτικό σύστημα, παρά τις όποιες στρεβλώσεις του, είναι ο καλύτερος δυνατός τρόπος πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης των κοινωνιών και κάθε επαναστατική του ανατροπή θα οδηγήσει σε χειρότερες μορφές τυραννίας.

Αναρωτιέμαι όμως: αν ακόμα και σύμφωνα με την –ήπια, κατά τη γνώμη μου– διατύπωση του Ν. Σ. τα κοινοβουλευτικά συστήματα έχουν «ολοκληρωτικές τάσεις», αν το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα καταργεί στην πράξη τα ελάχιστα υπολείμματα δημοκρατίας στις σύγχρονες κοινωνίες, αν ο αχαλίνωτος τζογαδόρικός καπιταλισμός που προελαύνει πετά εκατομμύρια ανθρώπους στη χωματερή της «ανάπτυξης», αν το φάντασμα του φασισμού αναγεννάται σε ολόκληρη την Ευρώπη μέσα από τα σπλάγχνα αυτού του συστήματος, αυτά από μόνα τους δεν αρκούν για να στρέψουμε το όραμά μας και τη βούλησή μας προς την προοπτική της καθολικής απελευθέρωσης; Καθήκον της κριτικής σκέψης δεν παραμένει, μαζί με την

⁸ Την επισήμανση έκανε η Λία Γυϊόκα στο κείμενό της «Μαρξισμός και αναρχισμός; Υποσημειώσεις στην ασυμμετρία», *Πανοπτικόν* τχ.19, Σεπτέμβρης 2014.

⁹ Νικόλας Σεβαστάκης, «Να ξεχάσουμε τον ολοκληρωτισμό;», *Νέο Πλανόδιον*, τχ. 2, καλοκαίρι 2014, σελ.42.

υπενθύμιση του κινδύνου επανάκαμψης ενός ολοκληρωτισμού παλαιού τύπου, η ασυνθηκολόγητη κριτική του υπάρχοντος, που παρά τις «μεταμορφώσεις» και αναδιπλώσεις του, συνεχίζει να θυμίζει μια κοιλάδα σπαρμένη με κόκαλα;

Κώστας Δεσποινιάδης

(Δημοσιεύτηκε στο Νέο Πλανόδιον, τχ. 3, καλοκαίρι-φθινόπωρο 2015)